

УДК 351:316,3:321

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.5.2>

Стороженко Ліна Григорівна,

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри публічного управління та адміністрування

Державного університету телекомунікацій

ORCID ID: 0000-0003-2766-3712

ЕЛЕКТРОННА ДЕМОКРАТІЯ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНИХ КОМУНІКАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ: ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ

ELECTRONIC DEMOCRACY IN THE CONDITIONS OF TRANSFORMATION OF MODERN COMMUNICATION PROCESSES: FEATURES OF FORMATION

Незважаючи на вагому кількість наукових досліджень інформаційного суспільства, влади, владних відносин, управління, потреба у подальших розвідках дедалі зростає. Це зумовлено динамікою сучасних глобалізаційних змін, які призводять до актуалізації сутності комунікативних зв'язків між державою та суцільним. Новітні форми комунікації не можуть не впливати на процеси демократизації – між владними структурами та громадськістю встановлюється безпосередній зв'язок за допомогою новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, який дозволяє вести постійний діалог, що, у свою чергу, сприяє оперативному обговоренню та вирішенню нагальних суспільних проблем і досягненню підтримки представників соціуму. Відтак відбувається поступова трансформація управлінських процесів, набуваючи дедалі більше демократичних акцентів, що, у свою чергу, зумовлює розвиток електронної демократії, завдяки якій можлива активна участь суспільства у державотворчих процесах та глобалізованій політиці.

У статті зроблено спробу дослідити специфіку формування електронної демократії в умовах трансформації сучасних комунікативних процесів. Розглянуто низку концепцій щодо комунікативної природи влади та роль комунікації у реалізації владних відносин. Проаналізовано основні протиріччя та проблеми становлення електронної демократії; окреслено шляхи вирішення зазначених питань з метою уможливлення формування ефективної е-демократії.

Ключові слова: електронна демократія, інформаційне суспільство, інформаційно-комунікаційні технології, трансформація, комунікаційні процеси.

Despite the considerable number of scientific studies of the information society, power, power relations, management, the need for further research is growing. This is due to the dynamics of modern globalization changes, which lead to the actualization of the essence of communicative relations between the state and society. The latest forms of communication cannot but influence the processes of democratization – a direct connection is established between the power structures and the public with the help of the latest information and communication technologies, which allows for constant dialogue, which, in turn, contributes to the prompt discussion and solution of urgent social problems and achieving the support of society representatives. Thus, a gradual transformation of management processes takes place, acquiring more and more democratic accents, which, in turn, leads to the development of electronic democracy, thanks to which active participation of society in state-building processes and globalized politics is possible.

The article attempts to investigate the specifics of the formation of electronic democracy in the conditions of the transformation of modern communication processes. A number of concepts regarding the communicative nature of power and the role of communication in the implementation of power relations are considered. The main contradictions and problems of the formation of electronic democracy are analyzed; ways of solving the mentioned issues are outlined in order to enable the formation of effective e-democracy.

Key words: electronic democracy, information society, information and communication technologies, transformation, communication processes.

Сьогодні на життя суспільства дедалі більше впливають новітні інформаційно-комунікаційні технології. Виключного значення набуває Інтернет, створюючи не тільки глобальний віртуальний простір, а й сприяючи формуванню нової форми державного управління у вигляді «електронного уряду».

Важко уявити сучасну державну установу, яка б не мала власного сайту, електронної адреси, реєстрації у соціальних мережах тощо. У низці країн світу сьогодні застосовують різні способи електронного волевиявлення. Відтак політика держави поступово набуває публічності та соціальної доступності.

Звичайно, новітні форми комунікації не можуть не впливати на процеси демократизації, що, в свою чергу, призвело до виникнення явища, яке ми сьогодні номінуємо як «мережева демократія», «Інтернет-демократія», «віртуальна демократія», «електронна демократія» тощо. Наразі саме завдяки електронній демократії можлива активна участь суспільства у глобалізованій політиці та державотворчих процесах.

У світовій науковій практиці генеза механізмів електронної участі громадян у житті держави (E-Participation) вже не є новою темою для досліджень. Зокрема, друга половина ХХ ст. ознаменувалася виходом у світ низки праць із теорії комунікації (Ч. Кулі, Г. Лассуелл, Р. Парк та ін.).

М. Мак-Люен, досліджуючи вплив засобів електронної комунікації на формування суспільства, вбачав у нових інформаційних технологіях важливий фактор історичного процесу та стверджував, що саме домінуючий тип комунікації і визначає тип суспільного устрою. За М. Мак-Люеном, після «дописмового» та «письмового» етапів розвитку цивілізації виникає «електронне суспільство» (концепція «глобального села»), яке за допомогою електронних інформаційно-комунікаційних технологій формує нову багатовимірну картину світу [3].

У свою чергу, О. Тоффлер у праці «Шок майбутнього» виокремлює нове політичне явище, номінуючи його «антиципаторною демократією», сутність якої полягає у прийнятті владою рішень з урахуванням думки громадянського суспільства щодо можливих наслідків. При цьому, ініціативна громадськість може звертатися з пропозиціями і проектами розвитку будь-якої інституції до державних органів країни. Така форма демократії початково базувалася на залученні традиційних засобів масової інформації, однак з появою новітніх інформаційно-комунікаційних технологій її можливості значно розширилися [10].

Кризю ліберальної моделі демократії констатує у своїх працях М. Кастельс. Зокрема, дослідник визначає необхідність переходу від ієрархічної системи управління до децентралізованої та мережевої на основі розвитку місцевого самоврядування, встановлення горизонтальних зв'язків між суспільством і органами влади, а також зазначає, про важливість та необхідність широкого застосування електронних комунікацій [5].

Згідно зазначеної концепції, між владними структурами та громадськістю встановлюється безпосередній зв'язок за допомогою новітніх інформаційних технологій, який дозволяє вести постійний діалог, що, у свою чергу, сприяє опе-

ративному обговоренню та вирішенню нагальних суспільних проблем і досягненню підтримки представників соціуму. Відтак відбувається поступова трансформація управлінських процесів, набуваючи дедалі більше демократичних акцентів.

Інформаційне суспільство поступово створює новітні форми та механізми демократичної участі. На цьому наголошував Р. Даль, зауважуючи, що інтерактивні інформаційно-комунікаційні системи допомагають зменшити «відстань» між «елітою» та «народом», дають можливість пересічному громадянину отримувати будь-яку публічну інформацію у доступній формі [6, с. 314].

Враховуючи такі нетократичні процеси, доречним буде розглядати розвиток сучасного управління через призму деліберативної демократії, за якої члени суспільства визнають один в одного здатність до делібералізації – публічного обміну розумними судженнями [8, с. 161], а легітимність підсумків обговорення ґрунтується не просто на бажанні більшості, а на результатах колективно обґрунтованих роздумів зацікавлених у вирішенні проблеми.

Сучасне політичне життя становить собою симбіоз «торгу» і «компромісу», конфліктуючих інтересів та загального дорадчого процесу щодо реалізації державної політики з урахуванням раціональних громадських доводів чи консультацій. Включення в політичне життя елементів деліберативної моделі є поширеною тенденцією, адже відповідно до деліберативної моделі, «легітимізація влади і згода в суспільстві досягається насамперед через комунікативні процедури – раціональний дискурс, діалоги, аргументовану суперечку, конструктивну критику, компроміси, соціологічні опитування, референдуми... <...> Учасники дискурсу повинні бачити світ очима іншого, бути готовими відмовитися від своїх уподобань, якщо вони заважають компромісу, можливому завдяки вільному, а не примусовому вибору і на основі переконливих аргументів» [11, с. 82].

Сьогодні криза традиційної демократії не пов'язана безпосередньо із загальною втратою довіри до діяльності політиків – «вона супроводжується дедалі більшою стурбованістю з приводу їх зростаючої безпорадності. <...> Мовчазний протест все більшого числа громадян, які не відриваються від дивана, щоб голосувати, викликаний не зловживаннями владою, а нездатністю її застосування» [4, с. 53].

У свою чергу, нетократичний підхід дозволяє інтеграцію управління та деліберативної політики у віртуально-інформаційний простір, що створює сприятливі передумови формування ефективної

електронної демократії, як логічного продовження трансформацій суспільно-політичних процесів в умовах становлення інформаційного суспільства. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології, завдяки яким можливе впровадження е-демократичних процесів, як форми суспільних відносин за якої громадяни та інститути громадянського суспільства залучаються до державотворення, державного управління, місцевого самоврядування тощо, дозволяють посилити участь громадян у публічному житті; поліпшити реакцію суб'єктів владних повноважень на звернення громадян; зробити процес прийняття рішень органами влади прозорим та підзвітним громадськості; сприяти публічним дискусіям та привертати увагу суспільства до процесу прийняття рішень. Відтак ефективна електронна демократія передбачає можливість кожного громадянина брати участь у формуванні та реалізації державної політики, прийнятті рішень органами влади, використовуючи при цьому інформаційні технології для двостороннього інтерактивного зв'язку між державою і суспільством.

Сьогодні виділяють декілька концептуальних напрямів дослідження електронної демократії: «пряма демократія», «комунітарний» підхід, «популістський», концепція «прискореного розвитку плюралізму».

«Пряма демократія», за І. Масудою та Б. Барбером, передбачає безпосередню (пряму) участь громадськості у політичному житті та управління суспільними процесами через посередництво нових інформаційно-комунікаційних каналів. Унаслідок чого відбудеться поступова нівеляція домінування позицій політичних діячів, представників держави, експертів тощо, а «демос» отримає реальну владу.

Г. Рейнгольд (прихильник «комунітарного» напряму) вважає, що у віртуальному світі відбувається взаємодія різних груп суспільства (поза територіальною приналежністю, національністю, статтю, віком тощо), які мають змогу вільно обговорити проблему і прийняти рішення самостійно без участі «фахових посередників». Відповідно до «комунітарної» теорії демократії, завдяки Інтернет-мережам відбуватиметься інституціоналізація взаємозв'язків між різними соціальними групами, а їх основна функція полягатиме у формуванні й розвитку суспільства. На думку Г. Рейнгольда, «спільнота» формується тоді, коли люди взаємодіють у віртуальній мережі тривалий час, внаслідок чого між ними утворюються міцні зв'язки, а Інтернет, у свою чергу, сприяє усуненню обмежень, обумовлених фізичною віддаленістю людей

у просторі [11]. Відтак зазначені процеси глобалізують можливості локальної спільноти – від невеликої віртуальної групи людей до масштабів глобального об'єднання з широким спектром суспільних перспектив (обмін культурним, політичним, економічним та ін. досвідом, усунення дискримінації за расовою чи статевою ознакою, формування спільних цінностей тощо).

При цьому доречно зауважити, що ряд дослідників акцентують на якісно новому етапі розвитку демократії, який передбачає своєрідний feedback до «прямої» демократії з елементами «комунітарної» (відсутність посередників в особі політичних діячів, партій, державних управлінців та ін.). Зазначена позиція консонуює з «популістським» підходом щодо розвитку демократії, згідно з яким, мережа Інтернет забезпечує можливість індивідуального впливу на владу. Прихильники «популістської» концепції відзначають, що віртуальне середовище може забезпечити комунікацію представників суспільства з владою без «посередників», а також зменшити залежність простих громадян від посадових осіб та політичних партій [7, с. 54]. Представники «популістського» підходу розглядають Інтернет як «гаранта демократії», який надає повноцінні можливості для обміну інформацією громадянам, посилюючи цим їхній вплив на політику та владу, а відтак послаблює вплив реальних «власників» засобів масової комунікації. З «популістської» точки зору, Інтернет децентралізує доступ суспільства до обміну інформацією, а особиста участь представників суспільства у формуванні та прийнятті рішень зростає пропорційно до їх впливу на суспільне життя, що в свою чергу, призводить до трансформації суспільства.

Концепція «прискореного розвитку плюралізму» розглядається у двох аспектах. З одного боку, глобалізовані, завдяки Інтернет-мережі, можливості володіння інформацією не змінюють сутності самого плюралізму, оскільки на особистісному рівні ресурси віртуального простору не можуть посилити/послабити зацікавлення окремої людини до масовості політичних, соціальних, економічних та ін. проблем (як правило у полі зору людини знаходяться суспільні проблеми, які торкаються безпосередньо її існування, решта питань знаходяться поза зоною уваги). З іншого боку, інформаційні потоки даних та можливість вільного обміну інформацією спрощують заохочення громадян до участі у державних та політичних процесах та демократизують сам процес.

Р. Даль вважає, що демократія на практиці вже пережила кілька революцій, «учасники» яких

часто не усвідомлюють, що такі зміни взагалі мали місце [6]; Л. Гроссман зазначає, що розвиток інформаційно-комунікативних технологій зумовлює «прихід» третьої епохи демократії [7, с. 52].

Варто зауважити, що суттєвий відбиток на демократичну конфігурацію інформаційних мереж накладають глобалізаційні процеси, які поступово послаблюють контроль національної держави над комунікаційними джерелами і сприяють масовому поширенню світового досвіду. При цьому новітні інформаційно-комунікаційні технології оперують значними можливостями для маніпуляції суспільними свідомістю та думкою – низький рівень комунікативної культури та соціальної активності громадян, інтереси владних еліт, дезінформація можуть не тільки нівелювати потенціал інформаційних ресурсів, а й призвести до деструктивних наслідків у суспільстві.

Вище зазначене викликає певні сумніви щодо демократичності інформаційного суспільства, яке формується. Дослідник Д. Золо вважає ідеї електронної демократії взагалі утопічними. Свою позицію він пояснює тим, що незважаючи на численні можливості новітніх інформаційно-комунікаційних технологій (електронна пошта; інтерактивні платформи; системи опитування, голосування, документообігу та ін.; автоматизовані програми двостороннього зв'язку тощо), які дозволяють безперешкодно комунікувати із суспільством, «істинна» демократія наразі не сформована.

Д. Золо пояснює, що сучасні фахові агентства у сфері комунікації орієнтуються на інтереси «замовників» послуги в особі великих компаній або управлінської еліти, здатних фінансово задовольнити «виконавця». Саме тому вони замовчують суперечливі політичні, соціальні, економічні та ін. проблеми й інновації. Крім того, діяльність самих інформаційно-комунікаційних віртуальних систем контролюється та регламентується державою. До того ж, перманентна нестача часу та уваги, притаманні сучасному соціуму, надлишок інформації, неконтрольованість процесів її передачі призводять до дезорієнтації щодо традиційних колективних форм суспільної участі та стають ще однією вагомою перепорою у долученні громадян до необхідних процесів, що формують «істинне» демократичне суспільство [12].

Тож, тільки повноцінний рівноправний державний та суспільний контроль над засобами масової комунікації дасть можливість новітнім інформаційно-комунікаційним технологіям відіграти важливу роль у формуванні реальної електронної демократії, основні постулати якої заде-

кларовані у Рекомендаціях Комітету міністрів ради Європи CM/Rec(2009)1 [2].

Зокрема, у документі визначено головну мету електронної демократії, яка полягає у підтримці демократії як такої та посиленні демократичних інститутів та процесів. Згідно Рекомендацій, е-демократія – це невід'ємна частина інформаційного суспільства, заснована на демократичних, людських та культурних цінностях, що доповнює традиційні принципи та взаємодіє з ними; е-демократія може використовуватися у різних типах демократії та на різних етапах демократичного розвитку. У документі акцентується, що електронна демократія здійснює управління в електронній формі та включає в себе неформальну політику і невідомих учасників, а також реалізує фундаментальні свободи, враховуючи свободу інформації та доступ до неї. У Рекомендаціях зазначається, що головними принципами електронної демократії, сформованої на основі інформативності та надання представницьких повноважень суспільству, є прозорість, підзвітність, відповідальність, доступність, участь, дискусія, інклюзивність, субсидіарність, соціальна єдність тощо.

Звичайно, ключову роль в електронній демократії відіграють новітні засоби масової комунікації та відкриті електронні середовища. Е-демократія забезпечує можливість розширення політичних дебатів і підвищення якості прийняття рішень на всіх рівнях, об'єднуючи при цьому відповідальних осіб та громадян, причетних до розробки рішення, та підтримуючи цим самим соціальну інтеграцію і суспільну стабільність. Крім того, згідно Рекомендацій, електронна демократія посилює міжнародну і глобальну сутність політики, полегшує трансрегіональну комунікацію [2].

Сьогодні, у вітчизняних реаліях, ми маємо всі передумови для стабільного розвитку ефективної електронної демократії. У 2017 р. було схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України № 797-р Концепцію розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації з подальшими змінами у 2018 та 2020 рр. [1].

Зокрема, у Концепції розглянуто низку проблем у сфері електронної демократії, які потребують вирішення (невизначеність державної політики у сфері електронної демократії та шляхів її реалізації; недосконалість нормативно-правової бази, що регулює сферу розвитку електронної демократії та підзвітності громадянину суб'єктів владних повноважень з використанням сучасних можливостей інформаційно-комунікаційних технологій; низький рівень залучення суб'єктів

громадянського суспільства до процесів удосконалення державної політики та до імплементації її окремих інструментів; відсутність достатньої електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів та недостатній рівень розвитку інформаційної інфраструктури; наявність цифрової нерівності внаслідок недостатньо розвиненої інфраструктури доступу до Інтернету; низький рівень готовності та недостатність рівня знань і навичок у державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування, громадян щодо розвитку електронної демократії тощо) [1].

Також у Концепції запропоновано поетапний план заходів щодо шляхів її реалізації та способів вирішення окреслених проблем, серед яких – забезпечення виконання комплексних заходів за відповідними напрямками (нормативно-правове забезпечення розвитку електронної демократії; ресурсне забезпечення впровадження та використання інструментів е-демократії суб'єктами владних повноважень; підвищення готовності органів державної влади та органів місцевого самовряду-

вання до використання можливостей електронної демократії; забезпечення доступності інструментів електронної демократії) [1].

Безумовно, реалізація зазначених позицій, уможлиблює формування ефективної електронної демократії. Сьогодні створено значну кількість інформаційно-аналітичних проектів та систем, які спрощують процеси прийняття рішення або навіть пропонують уже готові рішення (здебільшого це відбувається у сферах зі складною структурою системи управління). Тож, зважаючи на досвід та технічні можливості наше суспільство готове і здатне до активного запровадження е-демократії.

Зважаючи на сучасні темпи розвитку інформаційного суспільства та масової інформатизації, можемо констатувати, що елементи електронної демократії, які вдало проходять апробацію, поступово впроваджуються у широке використання, а відтак можемо говорити про поступове формування нетократичного управління, яке здобуває дедалі більше механізмів, інструментів, методів та форм комунікації між владою і суспільством.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 21.11.2022).
2. Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy). URL: https://www.coe.int/t/dgap/democracy/Activities/GGIS/CAHDE/2009/RecCM2009_1_and_Accomp_Docs/Recommendation%20CM_Rec_2009_1E_FINAL_PDF.pdf (дата звернення: 21.11.2022).
3. Мак-Люен М. Галактика Гутенберга : становлення людини друкованої книги / пер. з англ. В.І. Постнікова, С.В. Єфремова. Київ : Ніка-Центр, 2001. 464 с.
4. Bard A., Soderqvist J. Netocracy: The New Power Elite and Life after Capitalism. New Jersey : Pearson FT Press, 2002. 288 p.
5. Castells M. The Information Society and the Welfare State: The Finnish Model. Oxford : Oxford University Press, 2002. 216 p.
6. Dahl R.A. Democracy and its critics. New Haven : Yale University Press, 1989. 397 p.
7. Grossman L.K. The Electronic Republic: Reshaping Democracy in America. New York : Viking Penguin, 1995. 240 p.
8. Kohen J. Deliberation and democracy legitimacy. Malden MA, 2006. P. 159–170.
9. Rheingold H. The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier. URL: <http://www.rheingold.com/vc/book/intro.html> (дата звернення: 21.11.2022).
10. Toffler A. Future Shock. New York : Bantam, 1984. 576 p.
11. V. Hoesche M. Law as Communication. London : Hart Publishing, 2002. 240 p.
12. Zolo D. Democracy and Complexity. Penn State Press : University Park PA, 1992. 202 p.